

ОСОБЛИВОСТІ АБРОМОРФЕМ ВЛАСНЕ-АБРОМОРФЕМНИХ

АБРЕВІАТУР

Світлана Климович

У статті з'ясовано особливості аброморфем власне-аброморфемних аббревіатур української мови, проаналізовано зміни, яких можуть набувати аброморфемні аналізовані аббревіатур унаслідок образного перенесення та аналогії.

Ключові слова: *аббревіатура, аббревіатурна морфема, аброморфемні-класифікатори, аброморфемні-ідентифікатори.*

Ключевые слова: *аббревиатура, аббревиатурная морфема, абброморфемы-классификаторы, абброморфемы-идентификаторы.*

Key words: *abbreviation, abbreviative morpheme, classifier-abbromorphemes, identifier-abbromorphemes.*

Науковий вісник ХДУ. Серія «Лінгвістика»: Збірник наукових праць. Випуск 17. – Херсон: Вид-во ХДУ. – 2013. – С. 39 – 42

Власне-аброморфемні аббревіатури, утворені внаслідок скорочення не лише залежного, але й стрижневого слова мотивувального словосполучення, становлять значно меншу за обсягом групу, порівняно з абро утвореннями складово-словесного, у нашій термінології, аброморфемно-словесного типу. Аббревіатури цього структурного типу стали невід'ємною частиною лексики сучасної української мови. Спостережено, що аброморфемно-словесні і власне-аброморфемні утворення іноді функціонують паралельно, як своєрідні варіанти, пор. *автопром* і *автопромисловість*, *держдеп* і *держдепартамент*, *партком* і *парткомітет*, *спецбуд* і *спецбудівництво*. Багато з них вживається як стилістичні синоніми.

Поширена в лінгвістиці назва «складові аббревіатури» є досить умовною, бо для утворення цих аббревіатур беруть не склади у власному

розумінні цього слова (хоч і це можливо), а усічені основи, що, на думку Д. Алексєєва, ізольовано представляють певний позаслівний «аббревіатурний» склад [1, с.202]. Щоправда, типова аббревіатурна морфема (як препозитивна, так і постпозитивна) складається з одного трифонеминого закритого складу, напр.: *каб-, ком-, лег-, літ-, мед-, нар-, пед-, тер-, фаб-, -бат, -деп, -див, -кор, -лаб, -маг, -мет, -орг, -ред, -фін*.

Лексика сучасної української мови поповнилася значною кількістю власне-аброморфемних аббревіатур, у яких зазвичай препозитивні складники відіграють роль аброморфем-класифікаторів, що визначають профіль означуваного компонента мотивувального словосполучення, а постпозитивні — аброморфем-ідентифікаторів, які виконують роль базового компонента складноскороченого слова. Пор.: *завком* > заводський комітет, *райком* > районний комітет; *проммаш* > промислове машинобудування, *сільмаш* > сільськогосподарське машинобудування; *міськунр* > міське управління, *спецунр* > спеціалізоване управління. Це не стосується тільки субстантивних препозитивних аброморфем, які в аббревіатурах виконують ідентифікаційну функцію, напр.: *кербуд* > керівник будинку, *кєргосп* > керівник господарства.

В останнє десятиліття виразно простежується тенденція до збільшення реєстру аброморфем-класифікаторів, що вживаються у власне-аброморфемних аббревіатурах, чого не можна сказати про аброморфем-ідентифікатори, кількісний склад яких залишається майже без змін.

В українській мові наявні дво-, три- та чотирикомпонентні власне-аброморфемні аббревіатури, але їх основу становлять двокомпонентні утворення: *істфак* (історичний факультет), *крайком* (крайовий комітет), *машипром* (машинобудівна промисловість), *стармех* (старший механік).

Помітною є також тенденція до утворення однотипних універсальних структур, домінують серед яких є структура «атрибут/ад'єктив + субстантив»: *дитвидав* (дитяче видавництво), *Мін'юст* (Міністерство юстиції), *трансгосп* (транспортне господарство). Обидва слів базового словосполучення представлені в аббревіатурі власне-аброморфемного типу

експліцитно, що створює меншу мотивованість похідних. Декодування їх здебільшого не викликає особливих труднощів. Наприклад, утворення з постпозитивними аброморфемами **-кор** (кореспондент) — *власкор, воєнкор, диткор, сількор, спецкор, фотокор, юнкор*; **-пром** (промисловість) — *автопром, легпром, лісдеревпром, судпром, текстильпром, фармпром, харчопром, хімпром, хлібпром*; **-фак** (факультет) — *журфак, істфак, мехфак, літфак, педфак, фізфак, хімфак, юрфак*.

Цілком очевидно, що активне утворення та використання двокомпонентних власне-аброморфемних одиниць порівняно з багатоконпонентними пов'язане з можливістю вільнішого використання таких аббревіатур у ролі твірної основи: *зеленгосп* → *зеленгоспівський, зеленгоспівець*; *комунбуд* → *комунбудівський, комунбудівець*; *фармпром* → *фармпромівський, фармпромівець*; *головбух* → *головбухівський*; *кергосп* → *кергоспівський*; *техред* → *техредівський*; *фотокор* → *фотокорівський*.

Однак іноді сприйняття аббревіатур ускладнюється тим, що без відповідного розшифрування незрозуміло, який зі складників є головним, а який залежним словом у мотивувальному словосполученні. До таких належать утворення з аброморфемами **-бат, -госп, -маг** і под.: *штрафбат* – штрафний батальйон і *комбат* – командир батальйону; *колгосп* – колективне господарство і *завгосп* – завідувач господарства; *універмаг* – універсальний магазин і *завмаг* – завідувач магазину. Останній приклад цікавий ще тим, що в ньому аброморфема **-маг** є скороченням словоформи називного відмінка однини (магазин), а в аббревіатурі *завмаг* співзвучна аброморфема — словоформи родового відмінка однини (магазину).

Семантика деяких власне-аброморфемних аббревіатур нечітка через омонімію субстантивних аббревіатурних морфем, причому як препозитивних, так і постпозитивних.

Серед запозичених субстантивних аброморфем препозитивного типу спостережено лише один приклад омонімії. Зокрема, у власне-аброморфемних аббревіатурах *комбат* і *комстат* **ком-** виражає два різні

значення: *ком-₁* (командир) і *ком-₂* (комітет). Це дає підстави вважати їх аброморфемами-омонімами. Інших лексико-семантичних відношень між субстантивними аброморфемами препозитивного типу не виявлено.

Омонімічні відношення більше притаманні субстантивним аброморфемам постпозитивного типу. До таких в українській мові належать: *-бат₁* → „батальйон“ (*медсанбат*); *-бат₂* → „батарея“ (*зенбат*); *-деп₁* → „департамент“ (*держдеп*); *-деп₂* → „депутат“ (*нардеп*); *-ком₁* → „комісар“ (*нарком*); *-ком₂* → „комітет“ (*райвиконком*); *-ком₃* → „компанія“ (*Медфармком*); *-кор₁* → „корабель“ (*лінкор*); *-кор₂* → „кореспондент“ (*власкор*); *-мет₁* → „метал“ (*вторчормет*); *-мет₂* → „металургія“ (*Мінчормет*); *-мет₃* → „метеорологічна служба“ (*Облмет*); *-орг₁* → „організатор“ (*профорг*); *-орг₂* → „організм“ (*кіборг*).

Про помітну активізацію аббревіатур власне-аброморфемного типу в українській мові свідчить поява не лише омонімічних аброморфем, а й омонімічних аброутворень. Наприклад, у власне-аброморфемної аббревіатури *комбат₁* (командир батальйону) останнім часом з'явився омонім *комбат₂*, який розгортається в словосполучення *комунальний банкомат* і є аброморфемно-складовою аббревіатурою комбінованого типу, що складається з частини першого слова і другого слова, у якому опущено середину. Омонімічним є також аброутворення *Укрмет*, бо може мотивуватися по-різному, залежно від значення слова, в яке розгортається аброморфема *-мет*: *-мет₂* > металургія (*Укрмет* → Українська асоціація підприємств чорної металургії) або *-мет₃* > метеорологічна служба (*Укрмет* → Українська метеорологічна служба).

Постпозитивним аброморфемам властива також багатозначність, що виявляється в наявності в тієї самої аббревіатурної морфемі кількох пов'язаних між собою значень. Аброморфема *-енерго* у словах *Агропроменерго*, *Київенерго*, *обленерго* мотивується словосполученням *енергетичне підприємство* або вживається з іншим, близьким до цього значенням, у слові *Міненерго* (Міністерство палива та енергетики України)

вона вже мотивується іменником *енергетика*; **-транс** у слові *автотранс* мотивується іменником *транспорт*, а в слові *Київтранс* — словосполученням *транспортне підприємство*. Як бачимо, обидві постпозитивні аброморфеми в українській мові вживаються як двозначні. До них також належать:

- буд** → 1) *будинок* — „споруда, призначена для житла“ (*кербуд*),
2) *будівництво* — „спорудження будівлі або організація будівництва взагалі“ (*Київміськбуд*);
- мет** → 1) *метал* — „хімічно проста речовина або сплав“ (*вторчормет*),
2) *металургія* — „галузь важкої промисловості, що займається добуванням металів і їх первинною обробкою“ (*Мінчормет*).

Визначити лексико-семантичні зв'язки між постпозитивними аброморфемами в аббревіатурах власне-аброморфемного типу можна лише за умови порівняння їх з повним відповідником.

Омонімія властива аброморфемам постпозитивного типу більшою мірою, ніж полісемія. Із 46 виявлених та досліджених постпозитивних аброморфем омонімічні відношення властиві 14 аброморфемам (30,4%), полісемічні — 8 аброморфемам (17,4%). Аброморфем, пов'язаних синонімічними відношеннями, не виявлено.

Як відомо, аббревіатура не призначена для передавання всієї інформації, яка міститься в базовому словосполученні. Особливо це стосується власне-аброморфемних аббревіатур, бо вони можуть набувати нових значень унаслідок образних перенесень та аналогії. У зв'язку з цим виділяємо низку особливостей аброморфем, що вживаються в утвореннях власне-аброморфемного типу:

1. Розширення семантичного обсягу в низці аббревіатур відбувається за рахунок використання аброморфем узагальненої семантики. Пор.: *Держбуд* — це Державний комітет України з будівництва, архітектури та житлової політики, тут аброморфема *-буд* узагальнено вказує на належність до будівельної галузі (див. також *Київміськбуд*, *Укрвуглебуд*, *Херсоноблагробуд*).

Інші приклади: *-енерго* означає відношення до енергозбереження або енергетики взагалі (*Держкоменерго*, *Мінпаливенерго*), *-зем* — до земельних ресурсів (*Держкомзем*), *-маш* указує на належність до машинобудування (*Атоммаш*, *Точмаш*), *-транс* — до транспортування або транспорту взагалі (*Київтрансгаз*, *Мегатранс*) і под.

2. Звуження значення виявляється у виробленні та використанні аброморфем з узагальненим (інтегрованим) значенням, що ввібрали в себе інформацію кількох слів, напр.: *голов-* — головне управління (*Головавіабуд*, *облголовпостач*), *-енерго* — енергетичне підприємство (*Агропроменерго*, *Київенерго*, *обленерго*), *-інж* — інженерна служба (*начінж*), *-мет* — метеорологічна служба (*облмет*, *Укрмет*), *-монтаж* — монтажне управління (*Теплоенергомонтаж*).

Трапляються також випадки використання «нульових» аброморфем для передавання деяких понять мотивувального словосполучення, напр.: «*комітет*» в абревіатурах *Держводгосп* (Державний комітет України з водного господарства) та *Держтелерадіо* (Державний комітет України з телебачення та радіомовлення); «*управління*» — *облторг* (Обласне управління торгівлі), «*факультет*» — *фізмат* (фізико-математичний факультет), «*фундація*» — *Укрсоцфін* (Українська фундація соціального фінансування) і под. Ці приклади відрізняються від попередніх тим, що в слові *облторг* значення «*управління*» закріплено за всією абревіатурою, а в слові *Головавіабуд* — за конкретною аброморфемою *голов-*.

3. Змістова місткість як самих аброморфем, так і утворених із них власне-аброморфемних абревіатур уможливорює використання їх у переносних значеннях, наприклад, абревіатуру, що називає установу або організацію, для найменування особи, пор.: *домком* — домовий комітет і *домком* — голова домового комітету; *Радбез* — Рада національної безпеки та оборони та *радбез* — голова Ради національної безпеки та оборони; *фізтех* — фізико-технічний інститут і *фізтех* — студент фізико-технічного інституту.

Отже, власне-аброморфемні аббревіатури становлять окремий тип аброутворень, для якого характерне поєднання передусім двох аброморфем, різних за своїми значеннями. Аброморфеми у власне-аброморфемних аббревіатурах унаслідок образного перенесення та аналогії, можуть набувати таких змін: розширювати семантичний обсяг за рахунок використання аброморфем узагальненої семантики; звужувати значення аброморфем з узагальненим (інтегрованим) значенням, що ввібрали в себе інформацію кількох слів; використовувати як самі аброморфеми, так і утворені з них власне-аброморфемні аббревіатури у переносному значенні за рахунок змістової місткості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Д.И. Сокращённые слова в русском языке / Д.И. Алексеев. — Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1979. — 328 с.
2. Вакарюк Л., Панцьо С. Українська мова. Морфеміка і словотвір: навч. посібник / Л. Вакарюк, С. Панцьо. — Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 184 с.
3. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: навч. посібник / В.О. Горпинич. — К.: Вища школа, 1999. — 208 с.
4. Нелюба А. Від графічної економії до нових словотворчих засобів і основ (складання скорочених основ і його наслідки в словотвірній номінації) / А. Нелюба // Вісник Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. Філологія. — Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. — Вип.XV–XVIII. — С.222–226.
5. Словотвір сучасної української літературної мови / наук. ред. І.І. Ковалик — К.: Наукова думка, 1979. — 406с.

